

Markkinoiden jumaluusoppi

REINO HJERPPE

VTT, ylijohtaja

VATT

Rahan teologia ja Euroopan kirkot. Lopun ajan sosiaalietiikka. Hallamaa Jaana, Simo Knuuttila, Matti Kotiranta ja Antti Raunio. Toimittanut Jaana Hallamaa. Atena Kustannus Oy. Jyväskylä. 1999.

Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan piirissä vaikuttavat kirjoittajat ovat SITRAN tukeamana ryhtyneet haastavaan tehtävään. Kirjassa analysoidaan länsimaiden kristillistä aateperintöä antiikista lähtien eri kirkkokuntien opetuksen ja uskontunnustuksen valossa. Pyrkimyksenä on osoittaa, etteivät nykyiset käsitykset hyvinvointivaltiosta ja markkinaideologioista ole syntyneet sattumalta vaan pitkän aatehistoriallisen kehityksen tuloksena.

Simo *Knuuttila* hahmottelee kirjoituksessaan länsimaisten kirkkojen aatevirtausten kehittymistä antiikin ajoista nykypäiviin. 1100-luvulle saakka suuri osa Euroopan älyllisestä voimasta oli keskittynyt kehittämään *Augustinuksen* ajattelusta vaikutteita saanutta teoriaa sielun sisäisten liikkeiden synnystä ja tahdon ensimmäisis-

tä liikahduksista. Tämä merkitsi sisään päin kääntyneisyyttä ja jopa uskonnon harjoittajien jättäytymistä yhteisöllisten ja sosiaalisten kontaktien ulkopuolelle (mm. erakoitumalla).

Käännös tapahtui 1200-luvulla, jolloin moraaliopetuksen perustaksi tuli *Aristoteleen* etiikka. Siinä hyvän elämän painopiste oli osallistuvassa sosiaalisessa toiminnassa. 1300-luvulla sai alkunsa voluntarismi eli ihmisen itsenäisen, jumalallisesta tahdosta riippumaton tahdon oppi. Protestanttiset virtaukset jatkoivat tätä kehityskulkua. Niiden keskuudessa alkoi muodostua lopullinen pesäero maallisen ja taivaallisen elämän välillä. Tämä huipentui kalvinismissa, jota *Max Weber* on kuvannut kapitalismin synnyn kannalta keskeiseksi uskonnolliseksi liikkeeksi. Maallisen hyvän tavoittelu katsottiin siinä myös taivaallisen pelastuksen kannalta toivottavaksi.

Maallisen ja taivaallisen erottaminen ja ihmisen itsenäisen tahdon muodostus raivasivat tietä myös tieteellisen maailmankatsomuksen läpimurrolle. Voidaan spekuloida, olisiko tiede edistynyt lainkaan nykypäivien saavutuksiin ilman tätä kahtiajakoa. Kausaalisuhde on tässä

tietenkin kiistanalainen. On huomattava, ettei islamissa ole tänäkään päivänä tehty tätä eroa.

Roomalaiskatolisuuden ja luterilaisuuden opeissa on ratkaisevia eroja, jotka heijastuvat mm. nykyisissä käsityksissä hyvinvointivaltios- ta. Roomalaiskatolisuuden perustana on persoona-, solidaarisuus- ja subsidiariteettioppi. Jokaisella ihmisellä on yhteiskunnassa luonnollinen paikkansa eikä tätä järjestystä voida eikä ole edes tarve muuttaa. Luterilaisuuden mukaan moraalitulee Jumalan ilmoituksesta (raamatus- ta) ja yhteisistä perusarvoista.

Ero luterilaisuuden ja roomalaiskatolisuuden sosiaalieettisissä näkemyksissä kärjistyy suhteessa kerjäläisiin. Roomalaiskatolisessa ajattelussa köyhyys ja kerjäläisyys ovat osa maailmanjärjestystä eivätkä ole poistettavissa. Sen sijaan ihminen voi auttaa köyhiä ja kerjäläisiä henkilökohtaisesti. Auttaja ja autettava kohtaavat toisensa henkilökohtaisesti. Sen sijaan luterilaisessa ajattelussa kerjäläisiä ei saa olla. Anonyymisti yhteiskunnan tulee huolehtia minimitoimeentulosta niin, ettei kerjäläisiä esiinny. Pohjoismaiden kansalaiset hätkähtävät nähdessään kerjäläisiä, katolisissa maissa ihmiset voivat ryhtyä heitä vapaaehtoisesti auttamaan almuja antamalla.

Sekä Antti *Raunio* että Jaana *Hallamaa* erittelevät terävästi pohjoismaisen hyvinvointivaltion uskonnollista taustaa.

Hyvinvointivaltion synty liitetään usein Saksaan ja Otto von *Bismarckiin*. Bismarckin hallintoa ja ulkopolitiikkaa on pidetty tyypillisenä luterilaisen ajattelutavan ilmauksena. Luterilaisuus korosti eroa maallisen ja hengellisen välillä. Kirkossa maalliseen luokkataisteluun ei haluttu osallistua. Saksalaisessa luterilaisuudessa vaikutti myös voimakkaasti sosiaalisiksi protestantismiksi nimitetty suuntaus, jonka pohjalta syntyi Verein für Sozialpolitik vuonna 1872. Liike vaikutti Bismarckin sosiaalilainsäädännön kehittämiseen.

Bismarckin Saksa itse asiassa vastusti ranskalaisen valistuksen filosofisia virtauksia. Immanuel *Kantista* tulikin Saksassa vaikuttaneen suuntauksen ideologinen oppi-isä. Kantin mukaan hallituksen tuli valvoa, että varakkaat huolehtivat niistä, jotka eivät kyenneet huolehtimaan itsestään. Sosiaalinen vastuu jakaantui valtiolle, yhteisöille ja yksilöille. Valtion tuli puuttua yksilöiden intressien ajamiseen. Syntyi sosiaalisen markkinatalouden käsite. Suuntaus kritisoi sekä liberalistista kapitalismia että kommunismia. Bismarckin alulle panemat sosiaalipoliittiset uudistukset on myös nähty yrityksenä säilyttää yhteiskuntarauha ja estää sosialismin leviäminen Saksan työväestön keskuuteen.

Luterilaisuuteen kuuluu vanhurskauttamisoppi: ihmisen ei tarvitse tehdä hyviä tekoja pelastuakseen. Sen sijaan tarvitaan kuuliaisuutta esivallalle. Tämä soveltuu hyvin snellmanilaiseen ja hegeliläiseen ajatteluun, jossa valtio on vahva.

Hegeliläisessä filosofiassa valtio ajaa yhteistä etua ihmisten tekemiseksi onnelliseksi. Kansalaisyhteiskunnan tehtävänä on edistää yksilöiden omia intressejä ja esimerkiksi markkinoita. Tässä ajattelussa pyritään voimakasta yleistä etua ajava valtio yhdistämään yksilökeskeisen markkinatalouden kanssa. Snellman omaksui tämän käsityksen. Valtio ja kansalaisyhteiskunta eivät ole ristiriidassa, valtiolla on snellmanilaisessa ajattelussa keskeinen rooli hyvän yhteiskunnan luomisessa. Tästä on myös ilmeisesti seurannut, että valtion ja kansalaisuuden välillä ei nähdä ristiriitaa. Koska valtiolla on luonnostaan laaja vastuu ja tehtävät, myös korkea verotus hyväksytään toisin kuin liberalistisissa anglosaksisissa maissa. Kansainvälistyvässä maailmassa pääomaliikkeet ja korkea verotus törmäivät toisiinsa; mitä tämä vaikuttaa hyvinvointivaltion tulevaisuuteen?

Lutherille Jumala on yhteisen hyvän lähde. Yksilöiden välisissä suhteissa tulee tehdä lä-

himmäisille sitä, mitä toivoisi heidän tekevän itselleen. Omaan itseensä kohdistuva rakkaus on esimerkki siitä miten tulee rakastaa jumalaa ja lähimmäisiä Tämä ajattelutapa asettui siis vastustamaan esille nousseita pyrkimyksiä yksilön oikeuksien korostamisesta liberalismiin hengessä. Näin liberalismiin aate on jäänyt vieraaksi luterilaisessa ajattelussa. Lutherin mukaan yhteiskunta ja valtio instituutioineen ja virkoineen ovat osa Jumalan luomaa »lahjoittavan rakkauden järjestystä». Niiden tehtäviin kuuluu ihmisen tarpeista huolehtiminen, toimeentulon turvaaminen, sairaanhoito, koulutus jne. Yhteiskunnallisten instituutioiden toiminnassa kukaan ei ole »omalla asiallaan».

Uskonnollisten reformaatioliikkeiden aikana Pohjoismaissa toteutettiin lainsäädäntöä, jossa mm. seurakunnilla oli vastuu huolehtia oman alueen köyhistä. Kun taas valtion ja seurakunnan välillä ei ollut sovittamatonta ristiriitaa; tästä oli lyhyt matka valtion roolin korostumiseen sosiaalipoliittisessa ajattelussa.

Reformaation ajatuksena olikin siirtää köyhistä ja sairaista huolehtimisen vastuu kirkolta yhteiskunnalle. Näin tehtävät vähitellen siirtyivät seurakunnilta kuntien kassan varoin hoidettaviksi.

Matti *Kotiranta* kertoo että ortodoksisen kirkon sosiaalietiikka ei ole niin pitkälle kehittynyt kuin roomalaiskatolisessa tai luterilaisessa kirkon piirissä Syynä tähän on se, että ortodoksinen kirkko on elänyt pitkään toisaalta islamin ja toisaalta kommunismin puristuksessa. Tämä ei merkitse sitä, että kirkolta puuttuisivat kokonaan sosiaalieettiset näkemykset. Huolehtiminen köyhistä on keskeinen näkökohta. Ortodoksinen sosiaalietiikka eroaa roomalaiskatolisesta ja luterilaisesta sosiaaliopista siinä, että sen keskeinen hyvinvointikäsite laupeus ei ole luonteeltaan yhteiskuntaeettinen vaan teologinen. Laupeus hyveenä liittyy erottamattomasti kris-

tilliseen uskoon. Hyvä elämä on yhtä aikaa sekä hengellistä että maallista

Myös ortodoksian mukaan kultainen sääntö ilmaisee parhaiten luonnonlain sisällön. Säännöllä on kaksi ilmaisua »Älä tee toisille sitä, mitä et toivo toisten tekevän sinulle» ja »kaikki mitä toivot toisten tekevän sinulle, tee sinä samoin heille». Tätä korkeampi moraalinen opetus sisältyy vuorisaarnan erityiskäskyihin. Laupeus onkin jumalallisessa yhteisöllisyydessä elämistä, jossa ihminen näkee tarvitsevan lähimmäisensä.

Myös luterilaisuuden omaksuman kultaisen säännön mukaan tulee tehdä lähimmäiselle sitä, mitä toivoo lähimmäisten tekevän itselleen. Mielestäni tämä tulee lähelle nykyisin oikeudenmukaisuustarkasteluissa suosittua John *Harsanyin* esittämää periaatetta tietämättömyyden verhon takana olemisesta. Sen mukaanhan ihmisiä kehoitetaan ajattelemaan sitä, etteivät tiedä mihin asemaan maailmassa he joutuvat. Oikean käyttäytymisen periaatteet tulisi johtaa tästä mahdollisuudesta.

Ortodoksisella kirkolla on Kotirannan mukaan nyt kolme merkittävää ajankohtaista haastetta. Sen tulisi kyetä täyttämään Venäjällä ja muullakin Itä-Euroopassa kommunismin jättämä arvotyhjiö. Toiseksi sen tulisi pystyä osallistumaan kirkkojen maailmanneuvoston sosiaalieettiseen työhön siitä huolimatta, että sen oma oppi on muihin verrattuna jäänyt edellä sanotuista syistä johtuen kehittymättömäksi. Kolmanneksi ortodoksialta edellytetään sopeutumista EU:hun, jonka sosiaalieettiset periaatteet ovat pääosin rakentuneet roomalaiskatolisen kirkon vaikutuspiirin alaisena.

Luterilainen perusviritys tarkoittaa sitä, että liberalismi, joka torjuu valtion vahvan sosiaalisen roolin, ei ole päässyt voimakkaasti tunkeutumaan Pohjoismaihin. Ei edes viimeaikainen uusliberalismin vahva esiintulo ole saanut kan-

salaisia luopumaan valtion yhteiskunnallisen vastuun korostamisesta. Pohjoismaisen näkökulman mukaan talouden liberalisointi eli sen irrottaminen sosiaalisista velvoitteista ja kontrollista on vain muodikasta pintakuohua. Toisaalta Suomi poikennee pohjoismaisesta perinteestä siinä, että meillä oppineet ovat varsin laajasti vierailleet Yhdysvalloissa, josta syystä liberalistiset aatteet ovat saaneet vastakaikua myös suomalaisessa yhteiskuntakeskustelussa.

Kirjassa on uusliberalismin kitkerää kritiikkiä. Liberaalin protestantismin hengessä talousjärjestelmä on ihmistä varten eikä päinvastoin. Jaana Hallamaa arvioi, että viime aikoina tämä periaate on monien mielessä kääntynyt toisinpäin: uusliberaalien mukaan ihminen elää markkinataloutta varten ja näin markkinatalous on asetettu yhteiskunnassa ylimmäksi päämääräksi. Raha on kirjoittajien mukaan syrjäyttänyt kristinuskon teologiana. Markkinatalous tarvitsee ihmistä vain omien voittoa maksimoivien tavoitteidensa toteuttamiseksi. Tästä seuraa, ettei markkinatalous tarvitse köyhiä, pitkäaikaisyöttömiä ja vammaisia. Ne ovat pelkästään talouden kustannuksia. Hallamaa arvioi pessimistisesti, että tämä arvoperusta ajan mittaan murentaa pohjoismaisen hyvinvointivaltion perustan. Myös Antti Raunio on samoilla linjoilla. Jos markkinaliberalismin ideologia saa yhä enemmän vaikutusvaltaa, niin luterilaisen kirkon on Raunion mukaan tulevaisuudessa otettava yhä enemmän etäisyyttä tähän virtaukseen. Merkkejä tästä on jo hänen mukaansa havaittavissa.

Usein hyvinvointivaltio nähdään rikkaiden solidaarisuutena köyhiä kohtaa. Hallamaa huomauttaa nasevasti, että näin unohdetaan köyhien solidaarisuus rikkaita kohtaan. Huomautus on mielestäni paikallaan. Köyhien puuttuva solidaarisuus näkyy konkreettisesti tämän päivän maailman todellisuudessa, niin Afrikassa kuin muuallakin.

Yhtenäisen hyvinvointivaltion rappiota tukee Hallamaan mukaan postmoderni filosofia. Sen mukaanhan ei ole olemassa mitään yhteisiä ihmisiä yhdistäviä yleisiä tekijöitä. On vain erilaisia ihmisiä, joilla on omat tavoitteensa. Sen sijaan pohjoismainen hyvinvointivaltio on perustunut vahvalle yhteiselle sosiaalieettiselle käsitykselle, jossa valtion rooli on vahva.

Rahan teologia on kunnianhimoinen kirja. Se pyrkii kokoamaan kokonaisvaltaisen näkemyksen erilaisten kristillisten suuntausten vaikutuksesta nykypäivän arvomaailman ja ideologioiden muodostumiseen. Tässä se onnistuu vakuuttamaan lukijansa. Se avaa erittäin mielenkiintoisia näköaloja sosiaalieettisen ajattelun kehittymiseen. Se erittelee huolellisesti eri kirkkokuntien ja aatesuuntien eroja. Se antaa syvyyttä pohdintoihin hyvinvointivaltion tulevaisuudesta ja oikeutuksesta. Tällaista arviointia ja keskustelua epäilemättä kaivataan juuri nyt virikkeiden antajana.

Kirjoittajat ovat ammattitaitoisia ja sanovat asiansa selkeästi ja lukijaystävällisesti, Joitakin teologispainotteisimpia jaksoja on hieman raskasta seurata. Tämä on kuitenkin vähäinen puute muutoin maallikkolukijalle hyvin soveltuvassa teoksessa.